

З ІСТОРІЇ ВІДДІЛУ ЕТНОЛОГІЇ РОСІЙСЬКОГО НАРОДУ ІНСТИТУТУ ЕТНОЛОГІЇ ТА АНТРОПОЛОГІЇ РАН

Нінель ПОЛІЩУК

Відділ етнології (від початку — сектор етнографії) російського народу створено в інституті у жовтні 1986 р. у результаті реорганізації сектору “Етнографія російських та інших східнослов’янських народів” на відділ етнографії східнослов’янських народів з двома секторами: етнографії російського народу — у московській частині й етнографії східнослов’янських народів — у ленінградській частині інституту¹.

1933 року, коли був започаткований Інститут антропології та етнографії АН СРСР, створення подібного сектору було неможливе. Актуальним стало вивчення не культурно-побутових особливостей різних народів світу в їх історичному розвитку, їх етногенезу, розселення і взаємовпливів, як це мало місце у повоєнний період, а дослідження пережитків докапіталістичних формацій методом безпосереднього спостереження останніх у побуті сучасних народів, що, як зазначав С. П. Толстов, перетворило етнографію “на розділ історії первіснообщинного ладу, що відрізняється від археології лише характером джерел”². Тому не варто дивуватися, що й етнографічне вивчення східнослов’янських народів, у тому числі й найбільшого з них — російського, опинилось на периферії науково-дослідницьких планів інституту. Це засвідчує перелік публікацій 1933-1941 рр., що належать етнографам-славістам, співробітникам наукового кабінету Європи³, керував яким видатний російський і радянський етнограф першої половини ХХ ст. чл.-кор. АН СРСР Д. К. Зеленін (1878-1954), який зробив значний внесок у вивчення етнографії східних слов’ян⁴.

У набагато кращому стані були фольклористи-русисти, що пояснювалося відповідним до того часу сприйняттям як самого фольклору, так і науки про нього. “У працях інституту, — читаємо в одній з публікацій 1934 р., — вивчення фольклору зумовлене його місцем серед інших історичних джерел і розумінням самої фольклористики як історичної дисципліни, що займається аналізом усної літератури” (курсив мій. — Н. П.)⁵.

Фольклорна секція інституту складалася з двох дослідницьких груп: вивчення фольклору докласового і класового суспільств. У другій групі, якою керував один з найвизначніших радянських фольклористів М. К. Азадовський (1888-1954), який розумів фольклор “не як залишок давнини, не як мертву, застиглу традицію минулого, що механічно відтворюється, а як живу самобутню творчість, що розвивається в народному колективі”⁶, великого значення надавали збиранню, вивченню і публікації творів різних жанрів російського фольклору — як традиційного, так і нового, у тому числі й того, що виник після 1917 р.⁷ Саме в цій групі працювали вже відомі на той час фольклористи-русисти: словесники — А. М. Астахова (1886-1971) і А. Н. Лозанова (1896-1968), фольклорист-музикознавець Е. В. Гіппіус (1903-1985) та фольклорист словесник і музикознавець Э. В. Евальд (1895-1942), що зробили значний внесок у вітчизняну фольклористику. У 1930-і роки фольклорна секція видала низку збірок російського фольклору, що не втратили своєї цінності й сьогодні⁸.

Секція фольклору, перейменована 1937 р. на фольклорну комісію, проіснувала в інституті шість років. Постановою Президії АН СРСР від 5 липня 1939 р. її разом зі створеним їй співробітниками цінним фонограм-архівом було переведено до Інституту російської літератури АН СРСР (ІРЛ), що, як зазначав С. П. Толстов, “призвело до звуження роботи в галузі фольклористики і повного зупинення роботи в галузі музичної етнографії”⁹. Майже через 30 років, наприкінці 1960-х, до ленінградської частини Інституту етнографії з ІРЛ (Пушкінський Дім) було переведено дослідника східнослов’янської казки М. В. Новикова (1911-1997)¹⁰, фольклориста-теоретика, дослідника баладної й епічної творчості слов’ян Б. М. Путілова (1919-1997)¹¹ й талановитого збирача та невтомного пропагандиста-популяризатора фольклору Г. Г. Шаповалова (1918-1996)¹², що залишили помітний слід у вітчизняній фольклористичній другій половині ХХ ст.

Вдруге фольклорна комісія, незабаром після зміни назви на сектор фольклору, була створена 1944 р., але вже у московській групі інституту. Її головою став відомий славіст першої половини ХХ ст. П. Г. Богатирьов (1893-1971), праці якого стосовно російського і слов'янського фольклору, етнографії й народного театру мали великий вплив на етнологію й фольклористику не лише нашої країни, а й за кордоном¹³.

Незабаром сектор фольклору став справжнім науковим центром московських фольклористів. Однак проіснував лише кілька років. Його спустошенню й звільненню з інституту П. Г. Богатирьова передувало організоване на вимогу дирекції обговорення на засіданнях сектору фольклору у лютому 1948 р. різного роду помилок, що виникли в роботі сектору, у тому числі й функціонально-структурального методу, який пропагував його завідуючий. П. Г. Богатирьов став однією з багатьох жертв боротьби з космополітизмом, що розгорнулася у радянській науці наприкінці 1940-х років¹⁴.

За час недовгого існування сектору фольклору його співробітники виконали велику роботу, передусім щодо збирання й вивчення російського фольклору Великої Вітчизняної війни. Цією працею фактично керувала В. Ю. Круп'янська (1897-1985)¹⁵. Вона створила посібник для збирачів фольклору воєнних років, увесь наклад якого інститут безкоштовно розповсюдив "окремим зацікавленим установам й особам"¹⁶. Результатом широкомасштабної збирацької роботи, яку з перших місяців війни проводили Державний літературний музей, де тоді працювала В. Ю. Круп'янська, та Всесоюзний будинок народної творчості ім. Н. К. Крупської, а з грудня 1944 р. й Інститут етнографії, було створення збірника матеріалів з історії пісень Великої Вітчизняної війни, який містив цінні відомості для дослідження процесів, що відбувалися у масовій пісенній творчості воєнних років¹⁷.

Фольклорний підрозділ знову з'явився в інституті лише через багато років — 1961 р. Та цього разу не сектор, а група фольклору. Вона існувала вже значно довше, порівняно зі своїми попередниками, і через чверть століття, наприкінці 1986 р., увійшла до складу сектору етнографії російського народу. Усі ці роки

її очолювала В. К. Соколова (1908-1988) — одна з провідних представників російської фольклористики другої половини ХХ ст., передусім відома як дослідниця історичних жанрів російського, а згодом і слов'янського фольклору, а також календарних обрядів й обрядового фольклору¹⁸.

Варто зауважити, що у повоєнний період фольклористи, незважаючи на те, до якого наукового підрозділу інституту вони належали, завжди тісно контактували з етнографами, часто беручи участь у спільних експедиціях. Усі фольклористи, що прийшли до інституту у роки війни та в наступні роки, тією чи іншою мірою займалися й етнографічною проблематикою, а деякі з часом навіть переключалися на неї повністю. Так, одна з найвидатніших радянських фольклористів, невтомна збирачка і популяризаторка російського фольклору Е. В. Померанцева (1899-1980), наукові інтереси якої були зосереджені на вивченні історії російської казки, місці фольклору в сучасному суспільстві і зв'язках літератури й фольклору¹⁹, зробила значний внесок у вивчення демонологічних уявлень російського народу та їх пов'язаність з календарною обрядовістю і циклічністю річного й добового кола²⁰, а також у вивчення проблеми етнічних та етнокультурних функцій фольклору в сучасності²¹. У монографії "Эпос и Древняя Русь" (М., 1969. — 302 с.) відомого збирача й дослідника билин Р. С. Липець²² розгляд окремих соціальних інститутів, звичаїв та реалій, відображених у билинах (наприклад, таких, як дружина, парубоцтво, стільники, чашники, князівські бенкети й одарювання на них, вживання на бенкетах дичини й меду, використання рогу тура у якості посуду для пиття меду і т. ін.), виявляє їх коріння, що часом сходять у добу військової демократії і навіть до первіснообщинного ладу. Керівник групи фольклору В. К. Соколова відома як автор монографії "Весеннее-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов. XIX — начало XX в." (М., 1979. — 286 с.). Фольклористка В. Ю. Круп'янська на початку 1950-х років очолила новий напрямок у сучасній етнографії — вивчення культури й побуту робітників²³. Нині мало хто пам'ятає, а тим більше знає, що Л. А. Анохіна (1921-1972), яка залишила по собі пам'ять як одна із найяскра-

віших дослідників сучасності й ініціаторка (разом з М. Н. Шмельовою) етнографічного вивчення сучасного російського міста, вступивши 1943 р. до аспірантури інституту, спеціалізувалась на фольклористиці²⁴. Подібні приклади можна множити.

Якщо розглядати етнографію як науку комплексну, що вивчає етнічну історію, побут та культуру народу як цілісне явище, органічною частиною якого є й фольклор, то наявність фольклористів в Інституті етнографії/етнології й антропології не лише виправдана, але й необхідна. Адже у Росії проблеми фольклористики завжди займали помітне місце в системі етнографічних знань²⁵.

Попередник відділу етнології російського народу — сектор етнографії східних слов'ян, назва якого в різні роки змінювалась, — було створено у московській групі Інституту етнографії 1943 р. В той час у процесі підготовки Інститутом етнографії спільно зі слов'янською секцією Інституту історії матеріальної культури АН СРСР (згодом — Інститут археології) науково-популярного збірника “Славяне” було сформовано слов'яно-російську групу під керівництвом Б. А. Рібакова, що незабаром переросла у слов'яно-російський сектор²⁶. 1945 р. було створено ленінградську групу сектору, яку очолила Е. Е. Бломквист (1890-1956)²⁷. До 1992 р., коли рішенням Президії РАН від 14 квітня Санкт-Петербурзьку філію Інституту етнології й антропології РАН перетворили на Музей антропології й етнографії ім. Петра Великого зі статусом НДІ РАН, східнослов'янський сектор (з 1986 р. — відділ) складався з двох частин — московської і ленінградської. Співробітники ленінградської частини, на відміну від своїх московських колег, окрім польової та науково-дослідницької роботи, займалися ще й музейною справою та етнографічним музеєзнавством²⁸. Суттєво різнилася й “географія” їх досліджень, особливо з кінця 1960-х — початку 1970-х років, коли ленінградці зосередились переважно на вивченні етнографії Російської Півночі²⁹ та Північного Заходу СРСР³⁰, хоч раніше вони проводили дослідження і в інших регіонах, зокрема у Східному Сибіру³¹ та Середній Азії³². Протягом 1970-1980-х років ленінградці звернулися до вивчення різноманітних аспектів обрядової

культури східних слов'ян, вікової специфіки російської традиційної культури та сучасної молодіжної субкультури³³.

Першим завідувачем слов'яно-російського сектору (так він називався в 1943-1949 рр.) був В. В. Богданов (1868-1945) — видатний московський фахівець у галузі етнографії східних слов'ян. У 1920-і роки він очолював відділ східних слов'ян у Центральному музеї народознавства (пізніше — Музей народів СРСР)³⁴. Після смерті В. В. Богданова сектор, до складу якого входили і фольклористи, дістав нову назву — сектор слов'яно-російської етнографії і фольклору. Очолив його недавній докторант, а потім вчений секретар інституту фольклорист В. І. Чичеров (1907-1957), автор відомої праці про зимовий цикл російського землеробського календаря, в якій він, систематизувавши і узагальнивши величезний фактичний матеріал, переконливо розкрив виробничі основи календарної обрядовості, її органічний зв'язок з трудовою діяльністю селян³⁵.

Коли у 1953 році В. І. Чичеров перейшов до Інституту світової літератури АН СРСР, де очолив новостворений там сектор народної творчості, його замінив П. І. Кушнер (1889-1968), який раніше керував сектором етнічної статистики і картографії. Як дослідника, його завжди цікавили найбільш актуальні і складні, мало розроблені проблеми. Тому, коли у кінці 1940-х років у радянській етнографії намітився рішучий поворот до етнографічного вивчення сучасності, Павло Іванович виявився одним з тих, хто очолив цей напрямок, що сприяло успішній розробці його співробітниками сектора. П. І. Кушнер зробив свій внесок і в створення історико-етнографічного атласу “Русские”, робота над яким розпочалася ще в 1951 р. Для атласу ним вперше в радянській і світовій науці були напрацьовані принципи картографування явищ матеріальної і духовної культури народу не статично, а в динаміці. Під його керівництвом розроблявся і початковий план нариса “Русские” для першого тому видання “Народы европейской части СССР” (М., 1964. — С. 119-571. Серія “Народы мира”)³⁶.

У 1959 р. тяжко хворого П. І. Кушнера, який вийшов на пенсію, замінила В. К. Соколова, а з 1961 по 1986 р. сектором керував

К. В. Чистов (з 1981 р. — чл.-кор. АН СРСР)³⁷, який належав до тих вчених, праці яких з історії та теорії фольклору, його зв'язків з історією та етнографією³⁸ визначали розвиток радянської фольклористики й етнографії другої половини ХХ ст. Результати його багаторічних досліджень в галузі теоретичних проблем цих наук узагальнені ним у книзі “Народные традиции и фольклор: Очерки теории” (Л., 1986. — 304 с.).

Значний внесок К. В. Чистова в розробку методів історичного вивчення фольклору. У його книжках “Народная поэсса И. А. Федосова: Очерк жизни и творчества” (Петрозаводск, 1955. — 376 с.) та “Ирина Андреевна Федосова: Историко-культурный очерк” (Петрозаводск, 1955. — 335 с.) розкрито глибинні зв'язки фольклорної творчості, побутової історії і світогляду селянства в епоху реформ 1860-х років і пореформений період. Новаторською як за методом вивчення матеріалів, так і за висновками була його монографія “Русские народные социально-утопические легенды XVII-XIX вв.” (М., 1967. — 341 с.). У ній вперше в радянській фольклористиці на основі широкого використання історичних документів для вивчення соціальної психології і селянського фольклору виявлені деякі закономірності виникнення сюжетів утопічних легенд та простежується розвиток цього своєрідного різновиду легенд протягом двох з половиною століть — від виникнення їх у XVII ст. до згасання в другій половині XIX ст.

К. В. Чистов великого значення надавав вивченню духовної і соціонормативної культури російського народу, а також проблемам формування, передачі та зміни традиції³⁹. Під його керівництвом і за його авторською участю була підготовлена велика узагальнююча колективна праця “Этнография восточных славян: Очерки традиционной культуры” (М., 1987. — 577 с.). Задумана вона була як один із томів серії “Этнография славянских народов”, у створенні якого мали брати участь вчені етнографічних інститутів Болгарії, Польщі, Чехословаччини, Югославії, НДР. У цій книзі, яка складалася з двох частин (“Этнические и этнокультурные проблемы” і “Материальная и духовная культура (Сопоставительно-типологические очерки)”) вперше зроблено спробу об'єднати в одному

виданні загальних нарисів традиційну культуру росіян, українців і білорусів (у першій частині) з порівняльно-типологічною характеристикою найважливіших аспектів традиційної культури східних слов'ян у цілому (у другій частині). Серед авторів книги переважали науковці з Москви. Вони ж виконували і технічну підготовку її до друку. З ініціативи К. В. Чистова 1991 року була, нарешті, видана російською мовою монографія Д. К. Зелініна “Восточнославянская этнография”, вперше вона була опублікована німецькою мовою в Німеччині в 1927 р.⁴⁰

Оскільки К. В. Чистов жив у Ленінграді і в Москві (за винятком кількох перших років роботи в інституті) бував переважно наїздами, поточною роботою московської частини сектору керував М. Г. Рабинович (1916-2000)⁴¹, протягом 20 років він був заступником завідуючого сектору.

В 1986 році сектор етнографії східних слов'ян, чисельність якого досягала 40 осіб, був, як уже зазначалося вище, перетворений на відділ з двома самостійними секторами. Очолював відділ до 1990 р. К. В. Чистов. Секторами завідували: у Москві — Н. С. Поліщук, у Ленінграді — Т. А. Бернштам.

У 1990 р. обидва сектори були перетворені на відділи. Наприкінці 1992 р. відділ етнографії російського народу був розформований і у вигляді двох проблемно-дослідницьких груп — історичної етнографії (керівник — І. В. Власова) і етноконфесійних досліджень (керівник — М. М. Громико) — увійшов до складу створеного в інституті центру російських досліджень⁴². У 1995 р. у зв'язку з ліквідацією останнього було створено відділ російського народу з тимчасово діючою у ньому проблемною групою етноконфесійних досліджень⁴³, яка в 1997 р. знову здобула самостійність⁴⁴. Але з 1998 р. вона знову входить до складу відділу етнології російського народу⁴⁵.

Протягом кількох десятиріч колектив етнографів, який склався у секторі ще в 1940-і роки, був доволі стабільним і поповнювався дуже рідко. Лише з початку 1980-х він почав помітно зростати. Сьогодні у відділі етнології російського народу 25 співробітників, у тому числі 5 докторів і 12 кандидатів наук. З 1995 року відділ очолює д. і. н., проф., заслужений діяч науки Російської Федерації І. В. Власова.

За 60 років існування відділу/сектору його співробітниками було опубліковано десятки книг — колективні⁴⁶ та індивідуальні⁴⁷ монографії, тематичні збірники⁴⁸, а також сотні статей в різноманітних виданнях як у нас в країні, так і за кордоном. Дослідженнями, які здійснено у секторі/відділі, охоплені чи не всі регіони Росії і навіть пограничні території⁴⁹. Тематичний діапазон цих робіт надзвичайно широкий — від монографії про культуру і побут колгоспників одного села⁵⁰ до праці, присвяченої етнічній історії і народній культурі великого регіону⁵¹; від статті про побут і його перетворення в період побудови соціалізму⁵² до дослідження про православне життя російських селян в XIX-XX ст.⁵³; від статті про релігійно-побутові пережитки і шляхи їх подолання у колгоспного селянства⁵⁴ до статті про дворянське благочестя⁵⁵ тощо.

Етнографія, як і будь-яка інша наука, а тим більше суспільна, завжди виконувала і виконує соціальне замовлення, яке диктується потребами часу. Саме тому її наукові пріоритети не постійні. Проте, зміна пріоритетів (розробка нових напрямків, постановка і вирішення нових проблем) — характерна особливість науки в цілому, один із основних законів її розвитку. Застій, відсутність новачій загрожують втратами у будь-якій науці.

Примітки

1. Приказ № 1252-281 от 14 октября 1986 г. // Архив Института этнологии и антропологии РАН (далі — АИЭА). Ф. 142. Оп. 11. Д. 9160. Л. 128.
2. Толстов С. П. Сорок лет советской этнографии // Сов. этнография (далі — СЭ). — 1957. — № 5. — С. 39.
3. Зеленин Д. К. Тотемический культ деревьев у русских и белорусов // Изв. АН СССР. Отд. обществ. наук. 1933. Сер. VII. № 6. — С. 591-629; Його ж. Магическая функция слов и словесных произведений // Академику Н. Я. Марру. XLV. М.; Л., 1935. — С. 507-516; Його ж. Об исторической общности культуры русского и украинского народов (Некоторые этнографические параллели) // Советская этнография: Сб. статей. — № 3, 1940. — С. 23-24; Його ж. Воссоединенные украинцы // Там само. — № 5, 1941. — С. 3-20; Тихоницкая Н. Н. Сельскохозяйственная толока у русских // СЭ. — 1934. — № 4. — С. 73-90; Її ж. Русская народная игра “Просо сеяли” // Советская этнография: Сб. статей. — № 1, 1938. — С. 145-166; Торэн М. Д. Об образе лихорадки // СЭ. — 1935. — № 1. — С. 107-113. М. Д. Торен в середині 1930-х років збирила матеріал з теми “Русское народное поверье о летучем змее (пережитки тотемизма у

русских)” и працювала над кандидатською дисертацією на тему “Использование дикорастущих растений в народной медицине” (Лекомцев И. М. Этнографическая секция Института // СЭ. — 1936. — № 1. — С. 142-143).

4. Про Д. К. Зеленина див.: Станюкович Т. В., Торэн М. Д. Дмитрий Константинович Зеленин // СЭ. — 1954. — № 4. — С. 1957-159; Сабурова Л. М., Чистов К. В. Дмитрий Константинович Зеленин (к 100-летию со дня рождения) // СЭ. — 1978. — № 6. — С. 71-85, а також: Проблемы славянской этнографии (к 100-летию со дня рождения члена-корреспондента АН СССР Д. К. Зеленина) / Отв. ред. А. К. Байбурина, К. В. Чистов. — Л., 1979. — 240 с.

5. К. В. [Вяткина К. В.] О научно-исследовательской работе Института антропологии и этнографии Академии Наук СССР (ИАЭ) // СЭ. — 1934. — № 4. — С. 122. Див. також: Астахова А. М. Фольклорная секция Института антропологии, археологии и этнографии АН СССР // СЭ. — 1936. — № 1. — С. 147-149.

6. Журмунский В. М. К. Азадовский: Биографический очерк // Азадовский М. К. История русской фольклористики. Т. 1. — М., 1958. — С. 8. Див. також: Крупянская В. Ю., Померанцева Э. В. Марк Константинович Азадовский. 1888-1954 // СЭ. — 1955. — № 2. — С. 149-152; Чистов К. В. М. К. Азадовский и проблема исполнителя в русской фольклористке XIX-XX вв. // СЭ. — 1989. — № 2. — С. 71-81.

7. Див., напр.: Астахова А. М. Фольклор гражданской войны // Сов. фольклор. — 1934. — № 1. — С. 9-39; Лозанова А. Фабрично-заводские песни крепостной России // Лит. Учеба. — 1935. — № 7/8-9; Вяткина К. В. Работа Института антропологии, археологии и этнографии АН СССР за 1935 г. // СЭ. — 1936. — № 1. — С. 139-141; Азадовский М. Новый фольклор // Советский фольклор: Сб. статей. № 6. — Л., 1939. — С. 5-30.

8. Крестьянская лирика / Общ. ред. М. К. Азадовского, вступ. ст. Е. Гишнуса, ред. и примеч. Е. Гишнуса и Э. Эвальд. — Л., 1935. — 314 с. (Б-ка поэта. Малая сер. № 2); Песни и сказания о Разине и Пугачеве / Вступ. ст., ред. и примеч. А. Н. Лозановой. — М.; Л., 1935. — 422 с.; Песни Пинежья. Кн. II. Материалы фонограммархива, собранные и разработанные Е. В. Гишнусом и Э. В. Эвальд. — М., 1937. — 591 с. (АН СССР. Тр. Ин-та антропологии, этнографии и археологии. Т. VII. Фольк. Сер. № 2); Былины Севера. Т. 1. Мезень и Печора / Зап., вступ. ст. и коммент. А. М. Астаховой. — М.; Л., 1938. — 655 с. (АН СССР. Фольк. комис. При Ин-те этнографии. Матер. рукоп. хранилища Фольк. комис. 1. Под ред. М. К. Азадовского) и др.

9. Толстов С. П. Сорок лет... — С. 39.

10. Див. про нього: Чистов К. В. Николай Владимирович Новиков // Этнограф. обозрение (далі — ЭО). — 1997. — № 5. — С. 185-189.

11. Див. про нього: Байбурина А. К. Борис Николаевич Путилов // Живая старина. — 1998. — № 4. — С. 2-4. Див. також: Списки основных работ Б. Н. Путилова (СЭ. — 1979. — № 5. — С. 184-187; Там же. — 1989. — № 6. — С. 129-130).

12. Див. про неї: Мельц М. Я. Галина Григорьевна Шаповалова // ЭО. — 1997. — № 5. — С. 183-184.

13. Див.: *Грацианская Н. Н., Померанцева Э. В.* Петр Григорьевич Богатырев // СЭ. — 1971. — № 6. — С. 192-194; *Гусев В. Е.* Этнографическая проблематика в трудах П. Г. Богатырева (К 100-летию со дня рождения) // ЭО. — 1993. — № 5. — С. 116-125, а також: Библиография научных работ и переводов П. Г. Богатырева // Богатырев П. Г. Вопросы теории народного искусства. — М., 1971. — С. 523-543.

14. Див.: Соколова В. К. Дискуссия по вопросам фольклористики на заседании сектора фольклора Института этнографии // СЭ. — 1948. — № 3. — С. 139-146; *Гусев В. Е.* Этнографическая проблематика... — С. 120. В 1949 г. на засіданні Вченої ради інституту розгорнутій критиці були піддані роботи не тільки П. Г. Богатырева, але й Д. К. Зеленина, на той час вже колишніх співробітників інституту (*Жданко Т. А.* Работа Института этнографии АН СССР в 1949 г. // СЭ. — 1950. — № 2. — С. 184.).

15. Див., напр.: *Крупянская В. Ю.* Брянская фольклорная экспедиция (6 августа — 13 сентября 1945 г.) // Кр. Сообщ. Ин-та этнографии АН СССР (далее — КСИЭ). Вып. II. — М.; Л., 1947. — С. 48-52; *Гершкович Б., Крупянская В.* Работы сектора фольклора Института этнографии АН СССР по изучению фольклора Великой Отечественной войны. 1945-1949 гг. // КСИЭ. Вып. VIII. — М., 1949. — С. 81-83; *Крупянская В. Ю., Старцева [Антохина] Л. А.* Фольклор колхозной станции (По материалам Сталинградской фольклорной экспедиции) // СЭ. — 1949. — № 3. — С. 74-88.

16. *Крупянская В. Ю.* Фольклор Великой Отечественной войны (Задачи и методы собирания). — М.; Л., 1949. — 32 с. Див. також: *Жданко Т. А.* Работа института... — С. 184.

17. *Крупянская В. Ю., Минц С. И.* Материалы по истории песни Великой Отечественной войны / Отв. ред. В. И. Чичеров. М., 1953. 211 с. (Тр. Ин-та этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. Нов. сер. (далее — ТИЭ) Т. XIX). Початковий, більш повний варіант збірника, матеріали фольклорних експедицій ІЕ і надіслані місцевими збирачами, учасниками війни та іншими людьми знаходяться в архіві ІЕА РАН. (Див. про них: *Дмитриева С. И.* Материалы по фольклору Великой Отечественной войны, хранящиеся в архиве Института этнографии АН СССР // Русский фольклор Великой Отечественной войны / Отв. ред. В. Е. Гусев. — М.; 1964. — С. 409-411).

18. Див.: *Чистов К. В.* Научное наследие В. К. Соколовой // СЭ. — 1989. — № 5. — С. 78-82, а також: *Соколова В. К.* Русские исторические песни XVI-XVIII вв. — М., 1960. — 330 с. (ТИЭ. Т. LXI); *Ї ж.* Русские исторические предания. — М., 1970. — 288 с.; *Ї ж.* Масленица (ее состав, развитие и специфика) // Славянский и балканский фольклор: Генезис. Архаика. Традиции. — М., 1978. — С. 48-70; *Ї ж.* Особенности календарных обрядовых песен восточных и южных славян // История, культура, этнография и фольклор славянских народов / IX междунар. съезд славистов (Киев, сентябрь 1983 г.). Докл. сов. делегации. — М., 1983. — С. 224-241 и др.

19. Див.: *Алексеев М. П., Базанов В. Г., Бромлей Ю. В. и др.* Э. Померанцева. Некролог // Лит.

Газета. — 1980. 24 сент. — № 39. — С. 3; [*Чистов К. В.*]. Эрна Васильевна Померанцева (1899-1980) // СЭ. — 1981. — № 1. — С. 180-185; *Мельц М. Я.* Эрна Васильевна Померанцева // Русский фольклор. Т. XXI. — Л., 1981. — С. 218-223.

20. *Померанцева Э. В.* Мифологические персонажи в русском фольклоре. — М., 1975. — 192 с.

21. Див.: *Померанцева Э. В.* Специфика устной прозы в свете изучения современных этнических процессов // СЭ. — 1976. — № 2. — С. 70-76; *Ї ж.* Межэтническая общность поверий и быличек о полуднице // Славянский и балканский фольклор... — С. 143-158; *Померанцева Э. В., Чистов К. В.* Русская фольклорная проза и межэтнические процессы // Отражение межэтнических процессов в устной прозе / Отв. ред. Э. В. Померанцева. — М., 1979. — С. 3-17.

22. Див., напр.: *Липец Р. С.* Былины у промыслового населения русского Севера XIX — начала XX в. // Славянский фольклор: Материалы и исследования по исторической народной поэзии славян. — М., 1951. — С. 153-210. (ТИЭ. Т. 13); *Ї ж.* К вопросу о генезисе былин (город в русском эпосе) // СЭ. — 1967. — № 6. — С. 42-52; *Ї ж.* Образ древнего тура и отголоски его культа в былинах // Славянский фольклор. — М., 1972. — С. 82-109. Див. також: Список работ кандидата исторических работ Рахили Соломоновны Липец (к 60-летию научной деятельности) // ЭО. — 1993. — № 6. — С. 142-144.

У довоєнні роки разом з билинами Р. С. Липець записувала та вивчала рибальський і шахтарський (у Підмосковному вугільному басейні) фольклор: Рибальський фольклор (разом з описом "староартільних" звичаїв) був виданий нею незабаром після війни (див.: Рыбацкие песни и сказы / Запись текстов, статьи, примеч., словарь и указатели Р. С. Липец. — М., 1950. — 219 с.). Записи шахтарського фольклору так і не були опубліковані. В першій половині 1980-х років Рахіль Соломоновна готувала їх до друку у вигляді збірника текстів, але робота над ним не була завершена. Можливо, це пояснюється тим, що з другої половини 1970-х років Р. С. Липець досліджувала тюрксько-монгольський епос, якому і були присвячені її останні публікації. У 1986 році вона вийшла на пенсію.

23. Див.: Список основных работ кандидата филологических наук В. Ю. Крупянской (К 55-летию научной деятельности) // СЭ. — 1977. — № 6. — С. 135-136.

24. Див.: Людмила Алексеевна Анохина // СЭ. — 1972. — № 2. — С. 180-181.

25. Див.: *Токарев С. А.* История русской этнографии (Дооктябрьский период). — М., 1966. — С. 233-248, 292-306, 415-424; *Чистов К. В.* Фольклор и этнография // Фольклор и этнография / Отв. ред. Б. Н. Путилов. — Л., 1970. — С. 3-15.

26. *Рабинович М. Г.* Институт этнографии в годы Великой Отечественной войны // СЭ. — 1946. — № 1. — С. 228.

27. Див. про неї: *Евгения Эдуардовна Бломквист* (8/21 ноября 1890 — 27 июля 1956) // СЭ. — 1956. — № 4. — С. 170-173; *Станюкович Т. В.* Евгения Эдуардовна Бломквист — исследователь восточнославянской этнографии // ЭО. — 1992. — № 4. — С. 78-84.

28. Див., напр.: Станюкович Т. В. Принципы и приемы экспозиции МАЭ АН СССР // Материалы по истории этнографических музеев и выставок. — М., 1972. — С. 44-84, 230-250; *Ї ж.* Этнографическая наука и музеи (по материалам этнографических музеев Академии наук). — Л., 1978. — 286 с.; Станюкович Т. В., Чистов К. В. Этнография и актуальные проблемы развития этнографических музеев // СЭ. — 1981. — № 1. — С. 24-36.

29. Див., напр.: Бернштам Т. А. Поморье: Формирование группы и система хозяйства. — Л., 1978. — 176 с.; *Ї ж.* Русская народная культура Поморья в XIX — начале XX в.: Этнографические очерки. — Л., 1983. — 283 с. Див. також підготовлені ленінградцями збірники статей, у яких брало участь широке коло авторів: Фольклор и этнография Русского Севера / Отв. ред. Б. Н. Путьлов, К. В. Чистов. — Л., 1973. — 280 с.; Русский Север: Проблемы этнокультурной истории, этнографии, фольклористики / Отв. ред. Т. А. Бернштам, К. В. Чистов. — Л., 1986. — 220 с.; Русский Север: Ареалы и культурные традиции / Ред.-сост. Т. А. Бернштам, К. В. Чистов. — СПб., 1992. — 272 с.

30. За ініціативою східнослов'янського сектора у 1974, 1976 та 1978 рр. У Ленінградському відділенні Інституту етнографії відбулись наукові конференції, присвячені проблемам етнографії Північного Заходу СРСР. Матеріали конференції стали основою збірника “Этнографические исследования Северо-Запада СССР: Традиции и культура сельского населения. Этнография Петербурга” / Отв. ред. Н. В. Юхнева. — Л., 1977. — 219 с. На другій та третій конференціях переважала “петербурзько-ленінградська” проблематика (див.: Старый Петербург: Историко-этнографические исследования / Отв. ред. Н. В. Юхнева. — Л., 1982. — 200 с.).

У 1983 та 1985 роках у Ленінградському відділенні Інституту етнографії вже проходили конференції, присвячені етнографії Петербурга-Ленінграда. Як щорічні, їх було перейменовано на наукові читання. 1987 р. почали публікувати матеріали цих читань — серійне видання “Этнография Петербурга-Ленинграда” (ЭПЛ). Його перший випуск (Этнокультурные процессы в Петербурге / Сост. и отв. ред. Н. В. Юхнева. Л., 1987. 47 с.) було присвячено неросійським етнічним групам дореволюційного Петербурга. В другому випуску (Этнография Петербурга-Ленинграда: Матер. ежегод. науч. чтений. 2 / Сост. и отв. ред. Н. В. Юхнева. — Л., 1988. — 54 с.) лише три статті з 10 присвячені росіянам.

31. Сабурова Л. М. Культура и быт русского населения Приангарья: Конец XIX-XX в. — Л., 1967. — 280 с.

32. Бломквист Е. Э. Этнографическая работа среди “уральцев” // КСИЭ. Вып. III. — М., 1947. — С. 49-54; Сагнава С. К. “Уральская” тема в научном наследии Е. Э. Бломквист // ЭО. — 1992. — № 4. — С. 78-84; Станюкович Т. В. У русских переселенцев Средней Азии // КСИЭ. Вып. — IV. М., 1948. — С. 86-92; *Ї ж.* Поселения и жилища русского, украинского и белорусского населения среднеазиатских республик и Казахстана // Этнография русского населения Сибири и Средней Азии. — М., 1969. — С. 220-275; *Ї ж.* Декоративное убранство жилища восточнославянского населения Казахстана // Сб. МАЭ. Т. XXVI. — Л., 1970. — С. 201-234.

33. Див., напр.: Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. — Л., 1983. — 188 с.; Бернштам Т. А. Молодежь в обрядовой жизни русской общины XIX — начала XX в.: Половозрастной аспект традиционной культуры. — Л., 1988. — 277 с.; Шепанская Т. Б. Процессы ритуализации в молодежной субкультуре // СЭ. — 1988. — № 4. — С. 15-26; *Ї ж.* Символика молодежной субкультуры: Опыт этнографического исследования системы. 1986-1989 гг. — СПб., 1993. — 343 с.

34. Див. про нього: Левин М. В. В. Богданов. (К 80-летию со дня рождения) // СЭ. — 1949. — № 1. — С. 161-162; В. В. Богданов. (Некролог) // СЭ. — 1949. — № 4. — С. 207-208.

35. Чичеров В. И. Зимний период русского земледельческого календаря XVI-XIX веков (Очерки по истории народных верований). — М., 1957. — 256 с. (ТИЭ. Т. XL). Див. про нього: Соколова В. К. Владимир Иванович Чичеров (1907-1957) // СЭ. — 1957. — № 3. — С. 187-189.

36. Див. про нього: Павел Иванович Кушнер (Кнышев). (К 75-летию со дня рождения) // СЭ. — 1964. — № 5. — С. 117-118; Крупянская В. Ю., Рабинович М. Г., Соколова В. К., Токарев С. А. Павел Иванович Кушнер (Кнышев). 1889-1968 // СЭ. — 1968. — № 3. — С. 178-180.

37. Див. про нього: Кирилл Васильевич Чистов // Материалы к библиографии ученых. Сер. истории. Вып. 20 / Сост. Л. А. Калашникова, М. Я. Мельц, вступ. ст. Т. А. Бернштам, Е. М. Мелетинский. — М., 1995. — 83 с.; Див. також: Списки основных работ К. В. Чистова (СЭ. — 1980. — № 1. — С. 186-189; Там само. — 1989. — № 6. — С. 126-128; ЭО. — 1994. — № 6. — С. 167-168; Там само. — 1999. — № 5. — С. 183-184); Кирилл Васильевич Чистов. Библиографический указатель / Сост. и подгот. к изд. Ю. К. Чистова. — СПб., 2001. — 67 с.

38. Див. напр.: Чистов К. В. О взаимоотношении фольклористики и этнографии // СЭ. — 1971. — № 5. — С. 17-24; *Його ж.* Этническая общность, этническое сознание и некоторые проблемы духовной культуры // СЭ. — 1972. — № 3. — С. 73-85; *Його ж.* Теоретико-информационный аспект этнографического изучения современной духовной культуры // Советская культура: История и современность. — М., 1983. — С. 418-428; *Його ж.* К классификации обрядов жизненного цикла // Язычество восточных славян: Сб. науч. тр. — Л., 1990. — С. 101-107; *Його ж.* Традиционная культура в процессе становления общеевропейского дома // СЭ. — 1990. — № 6. — С. 11-17; *Його ж.* Фольклор в культурологическом аспекте // Гуманитарий. Ежегодник Петербургской гуманитарной академии. — № 1. — 1995. — С. 164-175; “Этнография — наука подробная” (с К. В. Чистовым беседует В. А. Тишков) // ЭО. — 1998. — № 1. — С. 121-36.

39. Варто зауважити, що з кінця 1970-х років усі ці проблеми “плавали” у повітрі. Див., напр.: Маркарян Э. С. Узловые проблемы теории культурной традиции // СЭ. — 1981. — № 2. — С. 78-96, а також обговорення цієї статті: СЭ. — 1981. — № 2. — С. 97-114; № 3. — С. 45-78; Громыко М. М. Место сельской (территориальной, соседской) общины в социальном меха-

низме формування, збереження і зміни традицій // СЭ. — 1984. — № 5. — С. 70-80. У дискусії за статтею М. М. Громико брали участь й співробітники сектору: В. А. Александров, С. Б. Рождественська (СЭ. — 1984. — № 6. — С. 51-53, 57-60), М. Н. Шмельова (СЭ. — 1985. — № 1. — С. 76-79), Т. А. Бернштам (СЭ. — 1985. — № 2. — С. 64-67).

40. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Пер. с нем. К. Д. Цивинной, примеч. Т. А. Бернштам, Т. В. Станюкович и К. В. Чистова, послесл. К. В. Чистова. — М., 1991. — 511 с.

41. Див. про нього: Будина О. Р., Полищук Н. С., Шлыгина Н. В. Михаил Григорьевич Рабинович // ЭО. — 2000. — № 6. — С. 152-154.

42. Приказ № 1252-170 от 30 октября 1992 г. // АИЭА. Ф. 142. Оп. 11. Д. 10001. Л. 145.

43. Приказ № 1252-22 от 9 марта 1995 г. // АИЭА. Ф. 142. Оп. 11. Д. 10004. Л. 22; Приказ № 6752-79 от 10 марта 1995 г. // Там само. Оп. 4. Л. 79; Приказ № 6752-80 от 10 марта 1995 г.

44. Приказ № 1252-7 от 12 марта 1997 г.

45. Приказ № 6752-76 от 25 февраля 1998 г.

46. Див., напр.: Кубанские станицы: Этнические и культурно-бытовые процессы на Кубани / Отв. ред. К. В. Чистов. — М., 1967. — 356 с.; Крупянская В. Ю., Будина О. Р., Полищук Н. С., Юхнева Н. В. Культура и быт горняков и металлургов Нижнего Тагила (1917-1970) / Отв. ред. К. В. Чистов. — М., 1974. — 315 с.; На путях из Земли Пермской в Сибирь: очерки этнографии североуральского крестьянства. XVII-XX вв. / Отв. ред. В. А. Александров. — М., 1989. — 350 с.; Русские / Отв. ред. В. А. Александров, И. В. Власова, Н. С. Полищук. М., 1997. 828 с. (2-е изд., М., 1999). (Сер. "Народы и культуры").

47. Див., напр.: Маслова Г. С. Орнамент русской народной вышивки как историко-этнографический источник. — М., 1978. — 207 с.; Громыко М. М. Традиционные формы поведения и формы общения русских крестьян XIX в. — М., 1986. — 278 с.; Дмитриева С. И. Фольклор и народное искусство русских Европейского Севера. — М., 1988. — 240 с.

48. Проблемы изучения материальной культуры русского населения Сибири / Отв. ред. В. А. Александров. — М., 1974. — 295 с.; Фольклор и этнография: обряды и обрядовый фольклор / Отв. ред. Б. Н. Путилов. — Л., 1974. — 275 с.; Русский народный свадебный

обряд: исследования и материалы / Под ред. К. В. Чистова и Т. А. Бернштам. — Л., 1978. — 280 с.; Хозяйство и быт западносибирского крестьянства XVII — начала XX в. / Отв. ред. В. А. Александров. — М., 1979. — 248 с.; Традиции и современность в фольклоре / Отв. ред. В. К. Соколова. — М., 1988. — 216 с.; Русские: семейный и общественный быт / Отв. ред. М. М. Громыко и Т. А. Листова. — М., 1989. — 336 с.; Русские народные традиции и современность. / Отв. ред. Т. А. Листова. — М., 1995. — 304 с.; Православие и русская народная культура / Отв. ред. М. М. Громыко. Кн. 1. — М., 1993. — 274 с.; Кн. 2. — М., 1994. — 263 с.; Кн. 3. — М., 1994. — 255 с.; Кн. 4. — М., 1994. — 273 с.; Кн. 5. — М., 1995. — 305 с.; Кн. 6. — М., 1996. — 220 с. (Сер. "Библиотека российского этнографа"). Див. також зауваж. 29 та 30.

49. Див., напр.: Александров В. А. Русское население Сибири XVII — начала XVIII в. (Енисейский край). — М., 1964. — 303 с.; Власова И. В. Сельское расселение в Устюжском крае в XVII — первой четверти XX в. — М., 1976. — 119 с.; Макашина Т. С. Фольклор и обряды русского населения Латгалии. — М., 1979. — 160 с.; Чижилова Л. Н. Русско-украинское пограничье: история и судьбы традиционно-бытовой культуры (XIX-XX века). — М., 1988. — 254 с.

50. Село Вирятино в прошлом и настоящем: Опыт этнографического изучения русской деревни / Отв. ред. П. И. Кушнер. — М., 1958. — 278 с. (ГИЭ. Т. XLII).

51. Русский Север: этническая история и народная культура XII-XX веков / Отв. ред. И. В. Власова. — М., 2002. — 850 с.

52. Анохина Л. А., Крупянская В. Ю., Шмелева М. Н. Быт и его преобразование в период построения социализма // СЭ. — 1965. — № 4. — С. 16-31.

53. Православная жизнь русских крестьян XIX-XX веков: итоги этнографических исследований / Отв. ред. Т. А. Листова. — М., 2001. — 363 с.

54. Анохина Л. А., Шмелева М. Н. Религиозно-бытовые пережитки и пути их преодоления у русского колхозного крестьянства // Вопросы преодоления религиозных пережитков в СССР. — М.; Л., 1966. — С. 115-128.

55. Кириченко О. В. Православный храм в жизни русских дворян XVIII в. / ЭО. — 1995. — № 5. — С. 92-99.

Переклад з російської Лесі Халюк та Лесі Ковтун

The article describes the history of the Russian People Department, which has been established at the Institute of Ethnology in 1943 (since 1986 "The Department of Ethnology of the Russian People"). During the initial years of the department's existence the focus of research was the observation in daily life of the so called 'pre-capitalist survivals'. The turn to the study of contemporary issues in the life of the people happened at the end of the 1940s/ In 1960-80s socio-normative and spiritual culture of Russians, and the transmissions of tradition were in the focus of attention.

During the 60 years of the Department's existence its scholars have published tens of monographs and thematic article collections and hundreds of articles.